

AZIZIDDIN NASAFIYNING HAYOTI VA ILMIY MEROSI

Narziyev Zubaydillo Ibodilloevich, Buxoro davlat pedagogika instituti "Ijtimoiy fanlar" kafedrasi dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

LIFE AND SCIENTIFIC HERITAGE OF AZIZIDDIN NASAFI

Narziyev Zubaydillo Ibodilloevich, Associate Professor of the Department of "Social Sciences" of the Bukhara State Pedagogical Institute, Doctor of Philosophy in Philosophy (PhD)

ЖИЗНЬ И НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ АЗИЗИДДИНА НАСАФИ

Нарзиев Зубайдилло Ибодиллоевич, доцент кафедры «Общественные науки» Бухарского государственного педагогического института, доктор философии по философским наукам (PhD)

Annotatsiya: XIII asrda yashab ijod etgan, tasavvuf ta'limoti va falsafasi rivojiga beqiyos hissa qo'lgan buyuk vatandoшимиз Aziziddin Nasafiyning xat va ijodi, ilmiy merosiga oid qisqacha ma'lumotlar berilgan.

Kalim so'zlar: Aziziddin Nasafi, "Kashf ul haqiqat", "Insoni kamil" asari, "Piri Siddiq", "Piri Hamza Sabzposh".

Abstract: Brief information is provided about the life, work, and scientific heritage of our great compatriot Aziziddin Nasafi, who lived and worked in the 13th century and made an invaluable contribution to the development of Sufi teachings and philosophy.

Key words: Aziziddin Nasafi, "Kashf ul Haqiqat", "Insoni Kamil", "Piri Siddiq", "Piri Hamza Sabzposh".

Аннотация: В статье приведены краткие сведения о жизни, деятельности и научном наследии нашего великого соотечественника Aziziddina Nasafi, жившего и творившего в XIII веке и внесшего неоценимый вклад в развитие суфийского учения и философии.

Ключевые слова: Aziziddin Nasafi, "Kashf ul haqiqat", "Insoni Kamil", "Piri Siddiq", "Piri Hamza Sabzposh".

КИРИШ (INTRODUCTION). Ўзбекистоннинг мустақилликка эришуви миллий маданиятимиз тарихини ўрганишга, унга ҳолисона фикр билдиришга катта имкониятлар яратди, осори-атика ёдгорликларимизни асраш, миллий қадриятларимизни тиклаш, қадимий бой тарихимизни бир ёқлама ёритиш, чегаралаш, маълум жараён ва илм-фан арбобларининг фаолияти ва хизматини инкор этишдек нотўғри ғоялар ва усуллардан тозалашга, хур фикрлиликка шароит туғдирди. Маданий меросимизни, ўтмиш қадриятларимизни кенг ва ҳар томонлама ўрганиш Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг маърузаларида ва мухтарам юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев-

нинг маърузаларида бир неча бор таъкидланганидек, ҳозирги миллий маънавиятимизнинг чуқур тарихий илдизларининг шаклланиш босқичлари ва хусусиятларини очиқ бериш учун зарурдир. Бу эса, ўз навбатида, миллий онг, миллий ғурур, тарихимиз, ўтмиш авлодлар хизматида хурмат-этиборни, халқ меҳнатига, ватанга севги туйғусини шакллантириш, янги жамиятимизнинг тўғри ривожини, келажагини оқилона белгилаш, юксак демократик давлат қуриш учун хизмат қилади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ (LITERATURE REVIEW). А.Насафийнинг ҳаёти ва унинг илмий мероси

<https://orcid.org/0000-0003-0401-2992>

e-mail:
zubaydillonarziyev@qmail.com

ҳақида етарли даражада тадқиқотлар олиб борилмаган. Мутасаввифнинг айрим асарлари ўзбек тилига таржима қилингани истисно этилса¹, унинг илмий мероси атрофлича ўрганилмаган. Жумладан, юртимизда Азизиддин Насафий асарларига бўлган қизиқиш мустақиллик йилларига тўғри келган. Филология фанлари доктори, профессор Нажмиддин Комилов Насафийнинг “Зубдат ул ҳақойиқ” асарини ўзбек тилига таржима қилиб, кенг китобхонлар оммасига тақдим этган. Мазкур мақолада ўзбек тасаввуфшунос олимлари Нажмиддин Комилов, Олимжон Давлатов ҳамда турк тасаввуфшунос олимлари Иброҳим Дюзен², Саломи Шимшек³, Шабан Аргун⁴ ларнинг тадқиқотларидан фойдаланилди. Насафийнинг асарларининг бу каби номаълумлиги унинг адабий ва ирфоний меросини янада тўлиқ ўрганиш ва тадқиқ этиш зарурлигини келтириб чиқаради.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ (RESEARCH ETHODOLOGY). Тадқиқотда анализ, синтез, тарихийлик, синергетика ва герменевтика усулларида фойдаланилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР (ANALYSIS AND RESULTS). Тасаввуф ва ирфоннинг етук назарийчиси, ватандошимиз Азизиддин ибн Муҳаммад Насафий милодий XIII асрнинг бошида Насаф шаҳрида туғилган. Бу даврда Насаф ирфон ва тасаввуфнинг йирик марказларидан ҳисобланиб, фикх, тафсир, ҳадис ва калом илми бўйича ҳам йирик олимлар ушбу диёрдан етишиб чиққан. Бошланғич маълумотни туғилган шаҳрида олган Азизиддин таҳсилнинг кейинги босқичини Бухорои Шарифда давом эттиради. Бу ерда у тасаввуф, фалсафа, калом ва тиб илмларини чуқур ўзлаштиради. Азизиддин узок умр кўриб, Эрондаги Язд шаҳрининг Абркўҳ деган жойида вафот этади. Ҳозирга қадар Азизиддин Насафийнинг ҳаёти ҳақида мавжуд манбаларда кўп маълумотлар учрамайди. Ҳатто “Ислом энциклопедияси”да ҳам бу мутасаввиф ҳақида ҳеч қандай маълумот учрамайди. Шу нуқтаи назардан Насафийнинг ҳаёти, фикр ва қарашларини оз бўлса-да мавжуд

бўлган манбаларга таяниб ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Шубҳасизки, миқдор ва сифат жиҳатидан муҳим асарлар яратган Азизиддин Насафий XIII асрнинг буюк мутасаввиф ва мутафаккирларидандир. Муҳим мавзуларда асарлар яратган мутасаввиф аксарият табақот ва тазкиранависларнинг эътиборидан четда қолганлигини ҳайратланарли ҳолат сифатида қайд этиш мумкин. Турк олими Иброҳим Дюзен юқоридаги яъни Насафийнинг кўпгина манбаларда қайд этилмаганини, табақот ва тазкиранависларнинг назаридан четда қолиб кетганлиги ҳолатини уларнинг лоқайдлиги ва бепарволигига боғлаб тушунтиради⁵. Чунончи, Абдурахмон Жомий ўзининг “Нафаҳот ул унс” асарида шуҳрат жиҳатидан юқори даражада тилга олинмайдиган сўфий ва мутасаввифларни тилга олган бўлса-да, Насафий ҳақида ҳеч қандай фикр билдирмаган. Хусайн Бойқаро “Мажолис ул-ушшоқ” асарида Азизиддин Насафий ҳақида айрим маълумотларни ёзиб қолдирган. Мазкур асарда мутасаввиф ҳақида берилган маълумотлар ҳам жуда ишончли эмас. Хусайн Бойқаро ўзининг маълумотларини Насафийнинг асарлари асосида очиб берган. Айрим ўринларда Хусайн Бойқаро берган маълумотлар Насафийнинг ўз асарларида ўзи томонидан берилган маълумотларга биров зид келиши кўзга ташланади. “Мажолис ул-ушшоқ”да Насафий ботиний ва зоҳирий илмларни бирлаштира олган, мутасаввифларнинг усул, ҳикмат ва истилоҳ (тушунча)лари мавзусида китоблар таълиф этган, асарларида калом илми тарафдорлари, файласуфлар ва ваҳдат ул вужуд таълимоти намояндаларининг фикрларини чуқур ўрганган бир зот сифатида тилга олинган⁶. “Мажолис ул-ушшоқ”даги маълумотга кўра, Насафий мўғуллар босқини даврида Бухородан ҳайдаб юборилиб, дўстлари ва болалари ўлдирилган. Мутасаввиф ночор ҳолатда Хуросонга келган ва у ердан Абркўҳга ўтиб, хижрий 661 йилда шу ерда вафот этган. Юқоридаги келтирилган фикрларга қўшимча

¹ Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Форс-тожик тилидан Нажмиддин Комилов таржимаси. Тошкент.: “Маънавият”, 1997; Азизиддин Насафий. Комил инсон китоби. Нажмиддин Комилов, Олимжон Давлатов таржимаси. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, Тошкент: 2021. -Б. 186.

² Ibrahim Düzen. Aziz Neseфи'ye göre allah, kainat ve insan. Istanbul. Furkan yayınları.2000.-S.16

³ Neseфи. Tenzil - Tasavvufta Varlık Bilgi ve İnsan. Yayına Hazırlayan Selami Şimşek. Litera Yayıncılık. İstanbul. 2020.,190-s.

⁴ [Şaban Arğun](#). Sa'deddin Hammûyi -hayati, eserleri ve tasavvufi gorushleri. Ankara. 2023, 364-s.

⁵ Ibrahim Düzen. Aziz Neseфи'ye göre allah, kainat ve insan. Istanbul. Furkan yayınları.2000.-S.15.

⁶ Ibrahim Düzen. Aziz Neseфи'ye göre allah, kainat ve insan. Istanbul. Furkan yayınları.2000.-S.16.

сифатида таъкидлаш лозимки, “Мажолис ул-ушшоқ”да Азизиддин Насафийнинг “Кашф ул-хақойиқ” асарини ёзаётган пайтида тушида кўрган Пайғамбаримиз(с.а.в.), Саъдиддин Ҳамавий ва Абдуллоҳ Ҳафиф Шерозий билан бўлган суҳбати ҳам ўрин олган. Бироқ бу маълумот ҳам ишончли эмаслиги кўзга ташланади. Чунки юқорида келтирилган маълумотларга кўра, Насафий ҳижрий 670 йилда Бухорога кўчиб келгани ҳамда ҳижрий 680 йилда Абрқўҳда бўлганини айтиб ўтган. Насафий тушида пайғамбар билан учрашганини ҳижрий 680 йил деб қайд этган.

Шустерий “Дабистон ул-мазоҳиб” асарида Насафийнинг асарларининг кўп ўқилиши ҳақида маълумот бериш билан биргаликда, мутасаввифнинг ҳаёти ҳақида ҳеч қандай маълумот қолдирмагани ҳайратланарлидир. Ризоқулихон Ҳидоят ўзининг “Мажма ул-фусаҳо” ва “Риёз ул-орифин” асарларида Насафийга бир неча сатр ажратган. Бироқ бу асарларда келтирилган маълумотлар ҳам жуда қисқа ва қадрсиздир. Ризоқулихон Ҳидоятнинг Азизиддин Насафий ҳақида “Мажма ул-фусаҳо” ва “Риёз ул-орифин” асарларида берилган маълумотлари Ҳусайн Бойқаронинг “Мажолис ул-ушшоқ” асарида иктибос тарзида олинганлиги эҳтимоли юқори бўлиб ҳисобланади. Масалан, Ризоқулихон Ҳидоят Насафий ҳақида “Азизиддин Насафий Саъдиддин Ҳамавийнинг муридларидан бири. У “Манозил ус-соирин”, “Мақсад ул-аксо”, “Кашф ул-хақойиқ”, “Усул ва фуруъ” билан биргаликда жуда кўп асарларни таълиф этган. Ҳижрий 616 йилда мўғуллар босқинидан қочиб, Эроннинг Абрқўҳ деган жойида вафот этган”⁷ мазмунидаги жуда қисқа маълумотларни қолдирган. Шунингдек, Ризоқулихон Ҳидоят “Риёз ул-орифин” асарида юқоридаги маълумотларга илова сифатида Насафийнинг Муҳаммад Хоразмшоҳ билан замондош бўлганлигини қайд этган ва тўрт юз қирқ асарда яширинган сирларини ҳамда бу маълумотни Насафий “Кашф ул-хақойиқ” асарида очиқлаганини билдириб ўтган. Бироқ, таҳлил этилса, Ризоқулихон Ҳидоятнинг Насафий ҳақида берган маълумоти Ҳусайн Бойқаро берган маълумотларнинг тақрири ифодаси сифатида намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан, биз Азизиддин Насафий ҳақида тўлиқроқ маълумотга эга бўлишимиз учун унинг асарларига

муружаат қилмасдан бошқа чорамиз йўқ. Алоҳида таъкидлаш ўринлики, Насафий ўз асарларида ўзи ҳақидаги маълумотларни тўғридан-тўғри очиқламаган ва вақти-вақти билан машғулот, касби, саёхатлари ва кўришиб суҳбатлашган инсонлари ҳақида маълумот берса-да, оиласи, таҳсили, ҳожа-лари ҳамда ҳаёти ҳақидаги маълумотларни беришни истамаган. Ўз даврининг машҳур мутасаввифи, файласуфи ва алломаси сифатида “Манозил ас-соириин” (Сайр этувчилар манзиллари), “Усул ва фуруъ” (Илдизлар ва бутуқлар), “Мабдаъ ва маъод” (Чиқиш ва қайтиш), “Мифтоҳ ул-асрор” (Сирлар калити), “Зубдат ул-хақойиқ” (Ҳақиқатлар қаймоғи), “Баён ут-танзил” (Нузул баёни), “Кашф ул-хақойиқ” (Ҳақиқатларнинг очилиши), “Нафси инсоний”, “Инсони комил”, “Ваҳдати вуҷуд” ва бошқа асарларида ўзининг тасаввуфий-фалсафий қарашларини баён этган⁸.

ХУЛОСА (CONCLUSION). Насафий ўзининг илмий мероси ва асарларида руҳ, инсоннинг руҳий камолоти, маънавий юксалиши, комил инсон, камолот даражалари, маърифат, ҳақиқат, инсон қалби, ахлоқ ва бошқа масалаларни таҳлил қилган. Унинг фалсафа, калом, фикҳ ва барча исломий илмлари билан биргаликда тасаввуфни ҳам эгаллаганлиги ва буларнинг барчасини аслида ваҳдат-ул-вуҷуд ҳақидаги қарашларига материал сифатида ишлатганлиги ҳақиқатдир. Шояд, Насафий илк даврларда бирор бир тариқатга кириб борган бўлса ҳам, кейинчалик мустақил ҳолда ўзига хос бир система билан тасаввуфий масалаларни ўрганганлиги ўзининг асарларида янада очиқ ёритиб берилган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES):

1. Азизиддин Насафий. Комил инсон китоби. Н.Комилов, О.Давлатов таржимаси. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, Тошкент:2021.223-б
2. Ibrahim Düzen. Aziz Nesefi'ye göre allah, kainat ve insan. Istanbul. Furkan yayınları.2000.-334-s.
3. Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Форс-тожик тилидан Нажмиддин Комилов таржимаси. Тошкент.: Маънавият, 1997.
4. Nesefî. *Tenzîl - Tasavvufî Varlık Bilgi ve İnsan*. Yayına Hazırlayan Selami Şimşek. Litera Yayıncılık. İstanbul. 2020., 190-s.
5. [Saban Arğun](#). Sa'deddin Hammûyi -hayati, eserleri ve tasavvufi gorusleri. Ankara. 2023, 364-s.
6. Чориев А. Инсон фалсафаси. Тошкент. 2008.

⁷ Ibrahim Düzen. Aziz Nesefi'ye göre allah, kainat ve insan. Istanbul. Furkan yayınları.2000.-S.17.

⁸ Чориев А. Инсон фалсафаси. Тошкент. 2008. -Б. 194.